

KAZAN TÜRLERİNİN KADİM FOLKLORCUSU KAYYUM NASYRI VE ESERLERİ

Ayhan KAZATAŞ

Gabdulkayyum Abdennasıroğlu Nasırov. (1825-1902) Kayyum Nasıyri 1825 yılının 14 Şubatında Kazan şehri Yukarı Şırdan köyünde doğmuştur. Kayyum Nasıyri'nin babaları ve ataları zamanın tanınmış okumuş ve aydın kişileridir. Nasıyri, ilmi hizmetlerinde Yukarı Şırdan'ın tarihi ve ata-babalarının kimler olduğu üzerinde önemle durur ve onlar ve işleri hakkında malumatlar verir. Babası Hüseyin çok uzun yaşamıştır ve Nahiv yani gramer ve sentaks ilmi konularında meşhurdur. Babasının Keşfü'l esrar adlı kitabı 1190 (1778)'da yazılmıştır. O zaman matbaa olmadığı için bütün kitaplar el ile yazılırdı ve Nasıyri'nin babasının da yazı yazmadaki ustalığı bilinmektedir. 1805 yılında vefat ettiğinde onun bu ilmi çocuklarına ve onların çocuklarına geçmiştir. Dedesi Gabdennasır molladır, zamanının alimi, allamesi denilebilecek büyük bir alimdir.

Nasıyri çocukluğunu bu okumuş, alim kişiler arasında, doğduğu köy Şırdan'da geçirmiştir. İlk derslerini dedesinden alır. 1841 yılında Kazan'ın 5. mahallesindeki Akmesicid yanındaki medresede okumaya başlar. 1855 yılına kadar 15 yıl bu medresede okur. Arap ve Fars dillerini öğrenir. Tatar dilini de diğer medrese talebelerinden daha iyi öğrenir. 1855 yılında "Duhovnaya Semina-riya" da Tatar dili öğretmenliği yapar. Burada Rus dilini ve başka fenleri de

öğrenerek Kazan Üniversitesine dinleyici olarak girer. 1870 yılına kadar öğretmenlik yapar ve daha sonra 1871 yılından başlayarak Tatar çocuklarına Rus dili dersleri vermeye başlar.

1879 yılından sonra bütün gücünü kitap yazmaya verir ve ilmi ve edebi hizmetleri bu dönemde başlar. 1885 yılında K. Nasıyri Kazan üniversitesi yanındaki Arkeoloji, Tarih ve Etnografya cemiyetinde ilmi çalışmalarına yön vererek Kazan Türk folkloru eserlerini toplamış ve neşretmiştir. Nasıyri'nin Türk folkloru alanındaki çalışmaları ve incelemeleri üniversite ilim ve fikir muhitinde yenilikler uyandırmıştır. Onun bu alandaki çalışmaları "Arkeoloji, Tarih ve Etnografya" mecmuasında neşrolunmuştur.

Kayyum Nasıyri halktan uzakta yaşayan ve dairesinde oturan bir entellektüel değildir. O her yazı köyü Yukarı Şırdan'a giderek halkla beraber geçirir. Orada halk ile yakından söyleşerek halkın canlı dilini ürf-adetlerini öğrenir ve köyün yaşlılarından tarihi hatıralar ve folklor materyalleri toplar. Onun halka hizmeti kendi gücüyledir. Harita ve resim çizme işlerinde de selahiyatlı olup kalendarlarında bunları kullanır.

Nasıyri ömrünün büyük bir bölümünü Kazan'da geçirmiş, bir kaç kez de Moskova'ya, Mekerce'ye ve Ufa'ya varmıştır. 1893 yılında Orenburg'da ve onun yakınındaki Kargalı bölgesinde bulunmuştur.

Nasyri'nin ilk yayımlanan eseri "Kıvaka Nahr" dir. Bu kitap Rusça öğrenen Tatarları ve Tatarca öğrenen başka millet halklarına dikkate alarak Rus dilinde "Kratnaya Tatarskaya Grammatika"(1866) adı altında yayımlanmıştır. Aynı yıl çocuklar ve başlangıç sınıfları için "Boş Vakit" adlı bir eser yayımlanmıştır. Bu eser Tatarca yazılan edebi-fennî popüler bir eserdir.

1868 yılında Nasyri bu eserin ikinci bir varyantını yayımlanmıştır. Bu kitabın ilk bölümünde kişinin anatomisi, kan basıncı gibi konularda mahumatlar vererek "albastı" ve "uburbastı" gibi inançları tahlilini yapar.

Kayyum Nasyri hem bir müellif ve hem de mütercimdir. Rusça'dan, Arapça'dan ve Osmanlıca'dan tercüme eserler yayımlanmıştır. "O kendisinin mensup olduğu Kazan Türklerinin" sadece Müslüman olmayıp bir millet de olduğu kanaatine varmıştır. Bir millettir kaideleri, özellikleri ve incelikleri bulunan bir dili vardı; bu halkın bir halk edebiyatı, efsaneleri, inançları yani folkloru vardı. Bu Türk kavminin artak dünyadan göçtüğünden, hayat bilgilerinden ve ahlak fikirlerinden haberdar olması gerekiyordu ve nihayet kavim devletin resmî dilini öğrenmeliydi. Nasyri Kazan Türklerinin gramerini yazması, imla, inşa kaideleri ve usullerini tesbit etmekle uğraşmış, esalığıntı yapmış ve bunları yaparak büyük bir gayretle "Kazan Türk Folkloru" eserlerini toplamış ve neşretmiştir. Nasyri'nin 1871 yılında yarım dergi tüteliğinde, Kazan Kalindarı adıyla yayımlanmaya başladığı salnameleri 24 yıl boyunca yayın hayatını sürdürmüştür. Bu salnamelerde her yıl tekrar edilen takvimi konularından başka çeşitli edebi, tarihi ve içtimai yazılar vardır. Nasyri salnamelerinde bazı millî, tarihi rivayetler, şarkılar neşrederek 18. ve 19. asır başlarına

ait millî tarih materyalleri de vererek az çok tarihe de hizmet etmiştir.

Nasyri 19. yüzyıl Tatar eğitimcileri arasında en ön sırayı almaktadır. O bir alim ve pedogogdur, türlü ilimleri kaynaklarıyla birlikte Tatar halkına tanıtmıştır. O matematik ilmiyle alakalı olarak "hisapluk", "İlmi hendese" adlı kitaplarla; Coğrafya ilmi ile ilgili olarak da "İstilahatı coğrafya", "Coğrafya terminleri", "Coğrafyî kebir" (1884-1899) adlı eserleri yayımlanmıştır. Kalendarlarında kendi çınmış olduğu haritalarıyla, coğrafya hakkındaki makalelerini yayımlar. Tabiat ilmi ile alakalı olarak "Boş vakit"(1860), Tarım ilmi (İlmi ziraat), ve botanik (nebatat ilmi) konusunda "Gelsar ve Çemenser" Ülenlik yani "Otlar ve Çiçekler" adlı eserini yayımlar. Nasyri bu çalışmasında otların ve çiçeklerin Tatarca isimlerini bulmak için çok çalışmıştır.

Nasyri'nin en büyük hizmetlerinden bir tanesi dil konusundadır. O Tatar dilinin edebi ve ilim dili olması gerektiğini ve bu dilin başka dillerden aşağı kalmamasının sebebi olarak da dilin yeterince işlenmemesini göstermektedir. Nasyri dil bilimini ve sözlük hazırlamada öylesine büyük işler başarmıştır ki böyle bir başarıyı başka bir Tatar alimi göstermemiştir denilse yanlış olmaz. O ilk olarak Tatar dilinin anlatmalı sözlüğü olan "Lehçe-i Tatarı"(1895)yi hazırlamıştır. Rusça-Tatarca ve Tatarca-Rusça sözlükleri hazırlayıp çıkarmıştır. Matematik, coğrafya ve tabiat ilimleri hakkında terminler ortaya koymuştur. Doğru ve güzel yazı kaidelerini gösteren "Kavaid-i kitabet"(1892)adlı eserinin ardından Tatar dilinin ilmi grameri olan "Enmuzec"i yayımlanmıştır. Rus dilinin grameri hakkında "Kıraat-ı Rus" (1899) ve "Numune ve Enmuzec" (1891) kitabını çıkarmıştır. Bu çalışmalarında bir dili ikinci bir dil

ile karşılaştırma metodunu uygulamıştır.

Kayyum Nasıri 1872 yılında "Ebuğali İsmâ Kısasını" Tatarca'ya çevirmiştir. 11. yüzyılda yaşayan (980-1087) İbn-i Sina ismi ile meşhur olan İbn-i Sina'nın hayatının fantastik planda yazılmış ve gerçek hayattan uzak masallar kitabını yayınlamıştır.

1879 yılında Nasıri eserlerinin en büyüğünü "Fevakihil Culesa Fil Edebiyat"ı sonsuz bir sabır ve gayretle meydana getirmiştir. Bu eserin ilk varyantı "Kırk Bahçe" ismi ile 1880 yılında ayrı bir kitap olarak yayımlanmıştır. Bu kitabı K. Nasıri, 4. yüzyılda Mısır alimlerinin Muhammet Ahmet Hatipoğlu'nun El-Mostazrafî fi Külli Fenniy Mütterafîn (Bütün Nefis Fenler İçindeki Nefis Fen (İlim) isimli kitabından ve Harezmi alimlerinin 12. yüzyıl başlarında yaşayan Muhammet Kasım Yakuboğlu Zemahşeri'nin "Riyaz-İl Ebrar" ve "Ravzat-İl ehyar" isimli eserinden alınıp tercüme ederek meydana getirdiğini yazar. Fevakihil Culesa Fil Edebiyat adlı eserin Tatar Halk İcadına (folkloru)na ayrılan kırkıncı bölümünü Nasıri, eski künçlük (doğu) edebiyatı geleneklerinden meydana getirip gayet ehemmiyetli ve orjinal bir şekilde işlemiştir. "Edebiyat Hakkındaki Meclislerin Yemişi". diye adlandırılan bu kitabın başka bölümlerinde de önemli materyaller vardır. Onların çoğu doğu edebiyatından ve folklorundan alınıp tercüme edilmiş eserlerdir. Tatar folkloru ve etnografyasının bütün türleriyle uğraşan Kayyum Nasıri'nin "Kırkvezir" adlı meşhur eseri Tatar dilinde 1868 yılında yayımlanmıştır. Bu eser halk arasında çok sevilip yayılmıştır ve bir kaç yıl içerisinde 8 baskısı yapılmıştır. Profesör Kirmanşkiy'e göre bu eser 14. yüzyılda bir arap yazarı tarafından yayına hazırlanmış ve "Kırk

Irte ve Kırk Kiçe" adı ile tanınmıştır. Aynı eser 15. yüzyılda Şehade Ahmet Mısıri tarafından Kırk Vezir adı ile yayımlanmıştır. Bu Türkçe varyantı 121 sayfadır, Nasıri bunu biraz kısaltmıştır. Fevakihil Culesa'da ayrıca 28 tabu-mak (bilmece) 118 car (mani, türkü), Selamaame, Çay beyiti, "Onmağan kilin" (Beceriksiz gelin) başlıklı üç manzume ve 315 atalarösti vardır.

K. Nasıri'nin mifoloji ve etnografya konularındaki hizmetlerinden bir tanesi de "Kazan Tatarlarının İşanuvıarı hem İrimnarı"(1880)adlı çalışmasıdır. "Tatar Etnografyasın Materyalleri"adlı elyazma eseri ise kendisi öldükten sonra yayımlanmıştır. (1926) Nasıri bu materyalleri Kazan ve çevresi Tatarlarından toplamış ve etnografya ilminde kabul edilen sisteme göre sınıflandırmıştır.

Nasıri'nin edebiyat alanındaki hizmetlerinden Tatar folkloruna, etnografyasına dair materyalleri toplama işleri üniversite ilim ve fikir çevresinde önemli yankılar uyandırmıştır. Onun bu alandaki çalışmaları "Arkeoloji, Tarih ve Etnografya" mecmuasında yayımlanmıştır. Bu mecmuanın 1889 yılında çıkan 15. cildinde Nasıri'nin Prof. Katanof'a vermiş olduğu Kazan Beyiti, Nikolay Beyiti, Şah Ali Beyiti başlıklı üç tarihli manzume yayımlanmıştır. Aynı mecmuanın 1898 yılında çıkan 13. cildinde Nasıri'nin derlediği 248 atalarösti, 145 mani ve şarkı yayımlanmıştır. Mecmuanın 1900 senesinin 16. cildinde Nasıri'nin toplamış olduğu 11 Kazan Türk masalı Rus ve Tatar dillerinde yayımlanıp, bu masalarda komsu halkların folklorundaki ortak noktalar göz önünde bulundurularak İslakof adlı bir Rus folkloristi tarafından başka halkların masallarıyla karşılaştırılmıştır. Nasırinin bu hizmeti "Kazan Tatarlarının Masalları ve Bunları Başka Halkların Masallarıyla

"Karşılaştırmak" ismini taşımaktadır. 1890 yılında Rus Coğrafya Cemiyeti Mecmuasının Etnografya bölümünde Nasıyri'nin, Rus diliyle yazılmış olan ve Kaza Tatarlarının Sünni İslam Tesiri Altında Teşekkül Eden Halk İnanışları ve Ayinleri" başlığını taşıyan önemli bir makalesi neşrolünmüştür.

Nasıyri'nin tarihi ehemmiyeti olan eserlerinin yansura orijinal diğer eserleri, folklor sahasındaki eserleri, riyaziyat, tabiyat, coğrafya, anatomi, fizyoloji, eğitim ve sağlık bilgisi, nebatat bilimi (botanik) hakkındaki eserleri dikkate alındığında Türk dünyasının en çok yazı yazan ve yazdıklarını da yayınlayan (matbu eserleri 40'tan fazladır.) bir muharriri, Tatarların ilk jurnalist-Ansiklopedisti ve Kaza Türklerinin fikir ve kültür muhitinde yenilikler uyandırmış önemli bir şahıstır diyebiliriz.

Nasıyri 1902 yılının 20 Ağustos'unda 77 yaşında ölmüştür. Mezarı Kaza'da "Yana Bişe"deki kabirliktedir.

KAYYUM NASTIYRI'NİN YAYINLANMIŞ ESERLERİNİN BİBLİYOGRAFYASI

1. Mecmail-i Ahbar. Haberler Mecmuası, 173 s. 1895
2. Kratnaya Tatarakaya Grammatika" veya "Nahv Kitabı" 79 s. 1860.
3. Boğ Vakit. 12 s. 1860. 87 s. 1909 yılında Maarif Kütüphanesi bu kitabı "Balalar Kütüphanesi" serisinden olarak 5 bölüm olarak yayınlamıştır.
4. Gakait Risalesi. (Tatar Türkçesinde başta ki g harfi Türkiye Türkçesinde skunlaşmaktadır.) Akaid Risalesi. 1867. 24 s.
5. Kırk Vesir. 1868, 160 s.
6. Hisaphk. 1873. 85 s.
7. Tatarca - Rusça Lügat. 1875 120 s.
8. Kırk Balça. 1896.
9. Ebuğalisina. 1881. 118 s.
10. Kabusnâme. 1892. 140 s.
11. Ahlak Risalesi. 1881. 32 s.
12. Fevâkühül-cüla (Fîledebiyat) 1884. 609 s.
13. Cevahirel Hikayat. 139 s.
14. Otis Vagaz. 1887. 180 s. (Dini vaazları içine alan bu kitap, K. Nasıyri'nin dedesi tarafından yazılmaya başlanmış, vasiyeti

üzerine de kardeşi Gabdilkobi 'yle birlikte tamamlanmıştır.)

15. Kıraat-ı Rus. 1890. 24 s
16. Zuhdetü Min Tevarih-i Rus 1890. 28 s.
17. Ahlak Risalesi. 1890. 89 s.
18. Istilahat-ı Coğrafya 1890, 39 s.
19. Numune Yaki Enmusec (Rus dilinin gramer kaideleri üzerine) 1891. 180 s
20. Turbiye Kitabı. 1891. 82 s.
21. Kavayidi Kitabet. (Yazı ve imla kaideleri hakkında) 1892 82 s.
22. İlm-i Ziraat
23. Lügat-i Rus Kitabı. (Rusça-Tatarca Sözlük) 1892. 267 s.
24. İrsad-el Etbha (Çeşitli aşları hazırlama hakkında) 1893. 30 s.
25. Şiik yaki Elifbe 1894 20 s.
26. Gülsar ve Çemenzar 1894 128 s.
27. Menafiq-ı ağa ve kanun-ı sıyahat. (Kişinin anatomisi, fizyolojisi ve selametliğini koruma kaideleri hakkında) 1892. 32 s.
28. Coğrafya-ı kebir. 1894. 200 s.
29. Lehçe-i Tatari (Tatar dilinin Sözlüğü) 1895. 224 s.
30. Enmusec. (Tatar dilinin grameri hakkında) 1895. 87 s.
31. İlmî hendese (Geometri konusunda) 1895. 32 s.
32. Ahval-i Şukran. 1896 24 s.
33. Ahval-i Şukran (İçkinin zararları konusunda) 1896
- Efsane-i Gülrüh ve Kamercan. (Aşk ve Masgûlîler hakkında) 1896. 54 s.
35. Kavayidi Lisan-ı Arap (Arap dili grameri hakkında) 1896. 74 s.
36. Senaşi-yı Güffantıya 1890. 32 s.
37. Şecere (K. Nasıyri'nin babaları, ata ve anaları tarafından nedimleri hakkında)
38. Kalendarlar. 1871 yılından başlayarak 1897 yılına kadar çıkmıştır. 1886, 1887, 1895 yıllarında yayımlanmamıştır.
39. Kayyım Nasıyri'nin Bugüne Kadar Basılmayan Eserleri ve Yıyılak Bayram Materyalleri, 1928. Kaza
40. Saylanma Eserler. 1. Kaza 1974
41. Saylanma Eserler. 2. Kaza 1975
42. Gülrüh ve Kamercan. Sovyet Edebiyatı. No. 1, 2 1946
43. Kayyım Nasıyri'nin Basılmayan. Sovyet Edebiyatı. No. 2 1950

NOTLAR

1. Abdullah Battal Taymaz, Kaza Türkleri Tarihi ve Sıyasî Görüşleri, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayını, Ankara, 1966.